

TRABZON VE YÖRESİNDE SERENDERLER

NECATİ DEMİR*

ÖZ

Son zamanlarda bir kültür terimi olarak yaygınlaşan serender, büyük ihtimalle Orta Asya'dan getirilen bir mimarlık biçimidir. Daha çok Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde görülmektedir. Kelime, Türkçe seren direği kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Hemen hemen bütün terimleri Türkçedir.

Anahtar kelimeler: Trabzon, Serender/Serendi

ABSTRACT

SERENDER IN TRABZON AND ITS TERRITORY

Serender which has been common as a culture term recently, is most probably an architecture style, coming from the Inner Asia. It is mostly seen in Middle and Eastern parts of the Black Sea. The word, has been formed with the combination of the words, Turkish seren post. Almost, all of its terms are Turkish.

Key words: Trabzon, Serender/Serendi

I. GİRİŞ

serendi/serender, daha başka isimleriyle *seren*, *serende*, *serenti*, *serenter*, *serentir*, *serentire*; çoğunlukla Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde insan ve hayvan yiyeceklerinin korunması, depolanması için tamamen ahşaptan yapılan ilgi çekici bir mimarlık biçimidir.

Son zamanlarda Türkiye'nin çeşitli yerlerinde iş yeri adı ve bir kültür terimi olarak da karşımıza çıkmaktadır: *Serendi Halı ve Kilim Sarayı*, *Serender Pastahanesi*, *Serender Lokantası*, *Serender Çiçekevi*, *Serender Yayinevi*, *Serendi İnşaat*, ... İlk sayısı Mart 2001'de yayımlanan Rize Anadolu Lisesi dergisinin ismi de *Serender*'dir. Bunlara onlarcasını eklemek mümkündür.

Karadeniz bölgesi ile ilgili yazı yazan pek çok kalem sahibinin vazgeçilmez konusu, genel ağ (internet) sitelerinin değişmez süsü de *serendi/serenderler*'dir.

serender kelimesinin kullanılmasının amacı, çoğunlukla, ilgi çekici bir mimarlık kültürünün ismini öne çıkarmak ve bundan yararlanmaktır. Bu olumlu amacın dışında, serender kelimesi ve serender yapı biçimini başka milletlerin kültürlerine dâhil etmek gayretleri de göze çarpmaktadır.

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi – Sivas, TÜRKİYE.
demir_necati@hotmail.com

Kelime ve yapı biçiminin öne çıkması ile yaygın olarak kullanılması, konunun alt yapısının araştırılmasını gerekli kılmıştır.

II. SERENDER YAPI BİÇİMİNİN KAYNAĞI

Belirleyebildiğimiz kadarıyla, *serender* yapı biçiminin Karadeniz bölgesindeki ilk şekli konusundaki bilgiler, Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde geçmektedir.

Pers İmparatoru Keyhüsrev, kendi lehine savaşması için Yunanlı bir orduyu paralı asker olarak ülkesine çağırır. Keyhüsrev'in ölümüyle sonuçlanan Runaksa Savaşı'ndan sonra bu ordu, M.Ö. Eylül 401-Mart 399'da memleketlerine dönerken Fırat vadisinden Karadeniz'e ulaşır. Trabzon'a ulaştıktan sonra sahile paralel olarak Ordu'ya kadar yürürler. "Onbinlerin Dönüşü" adıyla tarihe geçen bu yolculuğu Ksenophon¹, *Anabasis* adlı eserinde ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Yunanlı askerlerin maceralarını anlatan eser, Karadeniz bölgesi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Anabasis'teki bilgilere göre Onbinler, Trabzon'dan batıya giderken bugünkü Giresun ile Ordu arasında *Massagetler* 'e rastlarlar². *Massagetler* İskitlerin bir kolu olup birkaç grubu kapsamaktadır³. Strabon, onların bir bölümünün Hazar Denizi'nin doğusunda yaşadıklarını bildirmektedir⁴. Bizans kaynaklarında ise onların Türk olduğu kayıtlıdır⁵.

Ksenophon'un verdiği bilgilere göre *Mossynoikler*⁶, ağaçların yatay olarak üst üste yığılması suretiyle inşa edilen evlerde oturmaktaydılar. Mossynoik, "*ağaç kule, ağaç kalede oturanlar*" manasına gelmekte olduğu için bu adla anılmışlardır.

Temelin taşla çıkılıp duvarlarının yatay ağaçlarla oluşturulduğu yapı biçiminin kaynağı, Tuva Cumhuriyeti'nde Arzhan yakınlarında bulunan Seyhan-Altay bölgesinin en büyük anıtında ortaya çıkmıştır⁷. Ayrıca Güney Sibirya

1 Satrap Tissaphernes, Yunanlı askerlerin komutanını görüşmeye çağırıp hile ile öldürür. Askerler, aralarından Ksenophon'u önder seçerler. Adı geçen önder, Onbinlerin Dönüşü'nü *Anabasis* adlı eserinde anlatır.

2 Ksenophon, *Anabasis*, (Çeviren: Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s. 215-223.

3 Abdulhalık Aytbayev, "Massagetler Hakkında Eski Kaynaklar", *Türkler*, C. 1, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 632.

4 Strabon, *Coğrafya, Anadolu XII*, (Çeviri: Adnan Pekman), İstanbul 1987, s. 43.

5 A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi yay., İstanbul 1981, s. 23, 409-410.

6 Massaget ile Mossynoik, aynı ismin farklı milletlere mensup kalem sahiplerinin değişik yazılış biçiminden başka bir şey değildir.

7 Leonid S. Marsadolov, "Milattan Önce IX-VII. Yüzyıllarda Saytan Altay Göçebeleri", *Türkler*, C. 1, s. 526-532.

Türklerinin ve Uygurların da aynı usulle ev yaptıkları da bilinmektedir⁸. Ordu ve Giresun il, ilçe ve köylerinde pek çok türbenin Tuva Cumhuriyeti'ndeki anıtın basitleştirilmiş biçimine benzemesi ilgi çekicidir.

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesine özgü bir yapı olan *serender/serendiler*, bu mimarlık tarzının biraz daha düzenlenmiş biçiminden başka bir şey değildir. Ağaçların kalın tahtalar biçimine getirilerek üst üste dizilmesi esasına dayanan *serender/serendilerin* mimarî kaynağı da Altay'daki anıta, Sibiryaya ve Uygur Türkleri mimarisine dayanıyor olmalıdır.

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesine Ksenophon'un tasvir ettiği türden yatay ağaçlarla inşa edilmiş düzensiz yapılar hâlâ bulunmakta, samanlık ve ahır olarak kullanılmaktadır.

Bütün bunlar, ağaçların üst üste yığılmasıyla inşa edilen yapıların kaynağını, Türklerin ana yurdu olduğunu ortaya koymaktadır.

Şimdiye kadar yaptığımız saha araştırmaları sırasında yapılaş tarihini görebildiğimiz en eski serender, Ünye'nin Tekkiraz beldesine bağlı Dizdar köyünde bulunmaktadır. Bu serenderin üzerinde bulunan kabartma biçimindeki eski yazılı tarih, bizi ancak 1276 (M.1859-60) yılına götürmektedir⁹. Araştırma bölgemizde bu serenderden daha önceki tarihlerde inşa edilenlerin bulunması elbette mümkündür. Kaynak şahısların verdiği bilgiler de bu yöndedir. Tarih konusunda daha eskilere inebilmek ancak yapılmış serenderlerden alınan parçaların ilgili lâboratuvarlarda tahlil edilmesiyle mümkün olacaktır.

Ordu iline bağlı Gürgentepe ilçesinin Dikenlice köyünden derlediğimiz bir efsane, bizi biraz daha eskilere götürmektedir:

Çok eski zamanlarda bu köyde bir ermiş kişi yaşamış. Bu kişi fakir fukaranın dostuymuş. Herkese yardım etmek istermiş. Çevre köylerdeki fakirler buğdaylarını karşılıksız olarak hep gelip bu ermiş kişiden almış. İhtiyaç sahipleri buğday almaya gelince dışarıda beklemiş. Eren, serendi/serenderine girer, gelen çuvalı buğday ile doldurup dışarıda teslim edermiş.

Bir gün yine bir ihtiyaç sahibi buğday almaya gelir. Ermiş kişi o anda namaz kılmaktadır. Gelini gelen kişiyi bekletmek istemez. Serendi/serenderin anahtarını arar. Sonunda anahtarı kayınbabasının abdest aldığı yerde bulur. Hemen boş çuvalı alır, serendinin kapısını açar. Bir de ne görsün, serendinin tavanında kocaman bir yılan var. Ağzından da sürekli buğday akıyor. Gelin bu durumu görünce korkar ve bağırır başlar.

8 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 3, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991, s. 44, 143, 154.

9 Geniş bilgi için bk. Necati Demir, "Ordu İli ve Yöresinde Serendiler", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası yay., S. 36, Aralık 1977, s. 42-45.

Gelinin bağırmasıyla yılanın ve buğdayların kaybolması bir olur. İşin sırrı ortadan kalkar. Durumu kayınbabası fark eder, ama ne çare¹⁰...

Efsane, serenderin yapılış tarihleriyle ilgili bilgiler vermemektedir. Ancak bir efsanenin teşekkül etmesi ve yaygınlaşmasının uzun zaman gerektirmesi, bizi daha eskilere götürebilmektedir.

III. SERENDER YAPI BİÇİMİNİN COĞRAFYASI

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde hane, yakın zamanlara kadar küçük küçük büyüklü dört yapıdan oluşmaktaydı: *Ev, serendi/serender, samanlık ve fırın*.

Ev, Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, insanların barınması için inşa edilir. Samanlıklar hayvanların ihtiyaçlarının muhafaza edildiği, herhangi bir mimarî özelliği olmayan, ahşaptan alelâde yapılmış yapılardır. Yiyeceklerin uzun dayanması ve daha lezzetli olması için fırınlanması gerekmektedir. Genellikle taş kullanılarak yapılan fırınlar ise hane çevresinde bulunan en küçük birimdir.

Asıl konumuz olan *serendi/serender* ise, insan yiyeceklerinin kurutulması, depolanması ve çeşitli bakımlardan korunması içindir.

Sinop yakınlarından başlayıp Sarp sınır kapısına kadar uzanan sahil boyunca ahşap mimarînin ilgi çekici bir örneği olarak dikkatleri çekmektedir. Sahilden Canik, Giresun ve Doğu Karadeniz Dağları'na çıkan dik çizgiler boyunca dağınık şekilde kurulmuş köylerde çok sık rastlanmaktadır. Bu dağların güney yamaçlarında kalan bölgede ise çok az olmak üzere Gümüşhane, Bayburt, Oltu, Şenkaya, Olur ve Tokat'ın bazı köylerinde görülmektedir. Hatta Niksar'ın bir köyünün ismi *Serenli*'dir. Bursa, Bolu, Düzce, Kastamonu, Zonguldak ve çevresine, büyük bir ihtimalle, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinden göçen vatandaşlar tarafından götürülmüştür.

IV. SERENDER KELİMESİNİN KAYNAĞI

serender [*seren, serende, serender, serendi, serenti*], *Derleme Sözlüğü*'nde¹¹ Türkçe basit bir sözcük kabul edilmiş: “dört (*altı veya sekiz*) *direk üstüne yapılmış tahıl, meyve, sebze kurusu saklanan kiler*”¹² cümlesiyle açıklanmıştır. *Türkçe Sözlük*'te kelimenin *serendi* biçimi alınmış ve aynı mana verilmiştir¹³.

10 Ulubey ilçesi Kumanlar köyünde oturan 1938 doğumlu Mehmet DEMİR'den 7 Temmuz 1996 tarihinde tarafımızdan derlenmiştir. Adı geçen şahıs ilkokul mezunu olup çiftçilikle geçinmektedir.

11 *Derleme Sözlüğü*'nde *seren, serende, serender, serendi, serente, serenti* biçimleri geçmektedir.

12 *Derleme Sözlüğü*, C. X, TDK yay., Ankara 1978, s. 3587.

13 *Türkçe Sözlük*, C. 2, TDK yay., Ankara 1988, s. 1944.

Kelimenin kökü ve yapısı ile ilgili olarak herhangi bir kaynakta herhangi bir dikkate değer bilgiye rastlanmamıştır. Kelimenin çözülememiş veya çözülmemiş olması, Türkün bu mimarlık harikasının kaynağını başka milletlere bağlamak isteyenler için bulunmaz bir fırsat olmuştur.

serendi/serender, Karadeniz bölgesinde farklı yörelerde değişik biçimlerde söylenmektedir. Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde bizzat yaptığımız derlemlerde bu ilgi çekici mimarlık örneğinin pek çok isimle adlandırıldığını gördük. *seren*, *serende*, *serendi*, *serender*, *serenti*, *serentir*, *serenter*, *serentire*, ... bunlardan bazılarıdır.

Kelime farklı biçimlerde söylendiği için "en doğrusu bizim söylediğimizdir" diyen pek çok ısrarlı savunucuları da vardır.

Peki öyleyse kelimenin kökü nedir, en doğrusu nasıldır, bunun üzerinde duralım:

serendi/serender, kelimesinin kökü ve yapısı konusunda herhangi bir bilgiye rastlamadığımızı yukarıda söylemiştik. Bu durumda kelimenin kaynağını araştırmakta fayda vardır.

serendi/serender ve farklı söyleyiş biçimleri, *seren direği/tireği* (> *serenti/serendi*, > *seren ter/seren der*, > *seren tirê*) kelimelerinin birleşmiş, daha sonra da ses düşmeleri ve ses erimeleri sonucunda ortaya çıkmış biçimleridir.

Bu durumda öncelikle birinci kelime olan olan *seren*'i açıklamak gerekmektedir.

seren, (*tireği/direği*), Türkiye Türkçesi ağızlarında "*merdiven*, *meyve kurutmaya yarayan üstü açık yer balkon*; *ot*, *ekin taşımak için arabayı genişletmek amacıyla yanlara uzatılan ağaçlar*; *sırık*; *uzun ağaç*; *süt kovası asılan uzun ağaç*; *tuzak kurmakta kullanılan 1.5 cm çapında 1 m boyunda yaş esnek ağaç*; *çatıda kiremit konacak tahtaların altına çakılan bilek kalınlığındaki ağaçlar*; *kuyudan su çekmekte kullanılan kaldıraca benzer aygıt*; *dokuma aygıtı*; *dokumacılıkta kullanılan yassı tahta*; *yer*; *makam*; *uzun*" anlamlarında kullanılmaktadır¹⁴.

Türkiye Türkçesi ağızlarında bolca kullanılan *seren*, acaba hangi dildedir, kelime Türkiye Türkçesine nereden gelmiştir, bunu araştıralım:

seren kelimesi *ser-* fiilinden türemiştir. Clauson *ser-* (ser-il-) fiilinin çeşitli Türk lehçe ve şivelerinde kullanılmasını vermiş ve "*yay(ıl)mak*, *ser(il)mek*, *uzat(ıl)mak*" manalarında kullanıldığını söylemiştir¹⁵. *ser-* fiili Uygur Türkçesi¹⁶ ve

14 *Derleme Sözlüğü*, s. 3586-3587.

15 S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 851.

16 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK yay., İstanbul 1968.

Karahanlı Türkçesinde¹⁷ geçmekte ve yatay biçimde "yere uzanmak, yere uzatılmak" anlamlarına gelmektedir.

ser- fiilini, hem kök, hem de *serp-* / *sirp-* biçimlerinde (fiilden fiil yapan *-p/b(w/v)-* eki, günümüzde bazı kelimelerde (*ser-p-* "serpmek", *kır-p-* "kırmak") *-p-* biçiminde kullanılmaktadır) Çağatay Türkçesinin büyük âlimi Alî Şîr Nevâyî'nin meşhur eseri *Muhakemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde de görmek mümkündür¹⁸.

ser- fiili 1245 yılında yazıldığı sanılan *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*'de *serük* (<*ser-ük*) "deriden yapılmış sergi" biçiminde geçmektedir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde *ser-* "yere sermek" anlamındadır. Eski Türkiye Türkçesinde *ser-* fiilinden türeyen *sergen* (<*ser-gen*) "raf, kurutmak için meyve serilen yer"; *serinmek* (<*ser-in-mek*) "serilmek, yüzü koyun yatmak" biçimleri tespit edilmiştir¹⁹.

Öyle anlaşılıyor ki *seren*, *ser-* fiiline fiilden isim yapan *-en* eki getirilerek yapılmıştır²⁰. Bu ek Eski Türkçede *-gan*, *-gen* biçimindedir ve *basgan* "çekmiş", *ugan* "Tanrı" kelimelerini isim durumuna getirmiştir. Aynı kökten gelen *sergen* (< *ser-gen*) "raf; kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve vb." kelimesi de aynı ekle isimleşmiştir. *seren* kelimesinde zaman içerisinde ekin bünyesinde bulunan *-g-* sesi düşmüş olmalıdır.

ser- fiilinden türeyen pek çok isim Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılmaktadır: *serem* (< *ser-em*) "meyve kurutmaya yarayan üstü açık yer", *serenlik* (<*ser-en-lik*) "sergen", *sergen* (<*ser-gen*) "tahıl, meyve, sebze kurutmaya yarayan yer", *sergi* (<*ser-gi*) "yayı, kilim", *sergilik* (<*ser-gi-lik*) "tahıl, meyve, sebze kurutmaya yarayan yer"²¹, ...

seren kelimesinin diğer Türk lehçe ve şivelerinde kullanılışı da Türkiye Türkçesi ağızlarına paraleldir. Daha çok Kuzey Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde *seren* "birden düşmek, bayılmak, yıkılmak" anlamlarında kullanılmaktadır²². Gagauz Türkçesinde ise *kuyu çıkırığı*'nın ismidir²³. *seren*, Kırgız Türkçesinde *sere* biçiminde kullanılmaktadır ve "*çardak, üstü örtülü hangar, ahır çatısı, keş kurutmak için hasırdan saçak, küçük çardak*" anlamlarına gelmektedir²⁴.

17 Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini* "Endeks", C. IV, TDK yay., Ankara 1986, s. 506.

18 'Alî Şîr Nevâyî, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, [Hazırlayan: Sema Barutçu Özönder], TDK yay., Ankara 1996, s. 141-142.

19 *Tarama Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1971, C. V, s. 3392.

20 Pars Tuğlacı, *Okyanus*, C. 3, Pars Yayınevi, İstanbul 1971, s. 2551.

21 *Derleme Sözlüğü*, s. 3586-3589.

22 Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları yay., İstanbul 1984, s. 240.

23 Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991, s. 213.

24 K.K. Yudahin-Abdullah Taymas, *Kırgız Sözlüğü*, C. 2, TDK yay., Ankara 1988, s. 646.

Altay Türkçesi²⁵ ile Yeni Uygur Türkçesinde²⁶ kullanılan ve kibrit anlamına gelen *serenke*'nin de bu kelimeyle ilgili olduğu düşünülebilir.

seren, denizcilik terimi olarak da kullanılmakta ve "yelkenli gemilerde üzerine dört köşe yelken açmak ve işaret kaldırmak için direğe yatay olarak bağlanan gönder" manasına gelmektedir. Ayrıca, "konut kapılarında menteşe ve kilidin takıldığı düşey konumdaki kalın parça"ya *seren* denilmektedir²⁷.

Kelime denizcilik terimi olarak Divan şiirinde de geçmektedir:

*Nahuda eylerse Nuh'a bu keştiya Huda
Mevce-i Tufan'a ne yelken dayanır ne seren* (İzzet Molla).

Bütün bunlara bakarak *seren*, yatay olarak uzatılan ağaç veya ağaçtan yapılmış malzemelerdir diyebiliriz.

Nitekim Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde *seren*; *serendi/serender* adlı yapının en altında yatay olarak yerleştirilen yaklaşık 30x20 cm çapındaki kalın ağaca verilen isimdir ve *Derleme Sözlüğü* hazırlanırken tespit edilememiştir. Serenlerin uçları kertilmek suretiyle çivi kullanılmadan taraklama usulüyle, kare veya dikdörtgen şeklinde birbirine bağlanır. *Seren* ağaçlarının birleştiği yerlerden dört köşeli derin birer delik açılır. Buraya *seren direklerinin* tabanı yerleştirilir. Gerek görülürse diğer serendi direkleri dengeli bir şekilde serenlerin üzerine dikilir. Direklerin sayısı, yapının büyüklüğüne göre dört, altı, sekiz veya on olabilir. Taban kısmı kalın olup üst kısmına doğru inceler. Köşelerde bulunanlar genellikle *yanlama* adı verilen ağaçlarla desteklenir.

serendi/serender kelimesinin *seren direği/tireği* kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu yukarıda söylemiştik. *seren*, bütün bölgede söylendiğine göre ses olayları ikinci kelimedede olmuş-tur.

Eski Türkçede *t-* ile başlayan kelimelerin çoğunluğu Sinop, Samsun, Ordu, Tokat, Giresun ve Şalpaazarı çevresinde tonlularak *d-*'ye değişmiştir (*tirek > direk*). Trabzon ve Rize ağızlarında ise ön seste genellikle Eski Türkçenin özellikleri korunmuştur (*tirek*). Bu yüzden bölgenin batısında *serendi* biçimi kullanılmaktadır. Doğuya doğru ilerledikçe ise *serente*, *serenti*, *serenter* biçimleri ağırlıktadır. Trabzon ve yöresinde genel olarak *serender* biçiminin kullanılması ise bölgenin doğusunun bir etkisidir, denilebilir.

direk/tirek, kelimesi de Türkçedir. Orhun Yazıtlarında *tir-* kelimesi "yaşamak, dirilmek", *tirig* "diri, canlı, hayat", *tiril-* "dirilmek" anlamındadır. *tir-* kelimesi (*tık-a-* örneğinde olduğu gibi) *-e-* fiilden fiil yapma eki ile genişlemiş gibi

25 Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK yay., Ankara 1999, s. 152.

26 Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Ruşçadan çeviren: İktil Kurban), TDK yay., Ankara 1995, s. 347.

27 *Türkçe Sözlük*, s. 1944.

görülmektedir. *Dîvânü Lûgati't-Türk'te* *tire-* fiili geçmekte, "dayak ve direk dikmek" anlamına gelmektedir. Fiilden isim yapma eki *-k* ile isimleşen *tirek* ise "direk ve kavak" anlamı taşımaktadır²⁸. *direk/tirek*, Türkçenin bütün lehçe ve şivelerinde sık karşılaşılan kelimelerdendir.

Kelimenin çeşitli şekillerde söylenmesi ve farklı biçimlerde karşımıza çıkması ise bölgenin ağız özellikleri ile ilgilidir. Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının en önde gelen özelliklerden birisi, *-ğ-* sesinin söylenmemesidir: *aac* (<ağaç), *atız* (<ağız), *baala-* (<bağlamak), *bair* (<bağır), *böön* (bugün), *deil* (değil), *doum* (<doğum), *döüş* (<döğüş, dövüş), *düün* (<düğün), *eil-* (<eğilmek), *eer* (eğer), *kaat* (<kâğıt), *maara* (<mağara), *meer* (<meğer), *souk* (<soğuk), *yün* (<yığın), *yiid* (<yiğit)²⁹, ...

seren direği/tireği kelimesindeki *-ğ-* ünsüzü eridikten sonra *direi>dirê* durumuna gelmiş olmalıdır. Bu durumda birleşen kelime son sesteki ünlünün düşmesiyle *serendir*, bölgenin doğusunda ilerici ünlü benzeşmesiyle *serender* biçiminde donup kalmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinin batısında ve Orta Karadeniz bölgesinde ise *seren dirê*, sondaki *-e* ünlüsü ve yine bölge ağızlarının genel bir özelliği olarak *-r* ünsüzünün düşmesiyle *serendi* biçiminde şekillenmiştir.

seren direği/seren tireği bu yapı çeşidinde ana unsur ve en göze çarpan araçtır. İsimlendirmede de bu ana unsur ile önde gelen özellik, önemli rol oynamış gibi görünmektedir.

Görüldüğü gibi Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinin ilgi çekici mimarlık örneğinin ismi, Türkçe *seren* ve *direği/tirdeği* kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Daha sonra ikinci kelimedeki ses olaylarıyla *serende*, *serender*, *serenter*, *serentire*, *serentere*, *serendi*, *serenti*, *serentir* biçimleri ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde en fazla kullanılan ve sözlüklere kaydedilen ise *serendi* ve *serender*'dir.

V. SERENDERİN YAPILIŞI³⁰

Serenderlerin yapılma yeri belirlenirken eve en yakın mesafedeki en uygun yer seçilir. Çünkü bir hanenin bütün yiyecekleri burada muhafaza edilmekte ve dolayısıyla her gün evden serendere onlarca defa gidip gelinmektedir.

Serender yapmak için öncelikle toprak kazılarak düzlenir. Arazinin düz olduğu bölgelerde toprağın derin eşilip kazılmasına doğal olarak gerek yoktur. Sadece yeri düzenlenir. Toprakla ağacın temasını kesmek için taban kısımda bulunan ve *seren*³¹ denilen kalın ağaçların altına *yastık* ismiyle bilinen düz taşlar

28 Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk*, C. IV, TDK yay., Ankara 1986, s. 624.

29 Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 2002, s. 58-59.

30 Serender'in yapılışında kullanılan terimler belirlenirken yöredeki adlandırmalar esas alınmıştır.

31 Trabzon yöresinde *seren*'e başka isimler de verilmektedir. Belirleyebildiğimiz bazıları şunlardır: bağ kirişi, çelik, sandıraç, oturacak, taban ağacı.

yerleştirilir. Taşlar, rutubetin aşırı olduğu bu bölgede, ağacın toprakla temasını kesmek ve çürümesini önlemek içindir.

Serenderin topraktan yukarıdaki ilk kısmını oluşturan kirişler dört tanedir. Uçları *boğaz açma*³² suretiyle çivi kullanılmadan kare veya dikdörtgen biçiminde birbirine bağlanır. Kirişlerin birleştiği yerlerde *eğdemiri*³³ adı verilen demir keskinlerle dört köşeli derin birer delik açılır. Buraya yaklaşık 200-240 cm uzunluğunda *serender direklerinin*³⁴ tabanı yerleştirilir. Böylece üç ağaç, birbiri içerisine çivisiz olarak dengeli bir biçimde yerleştirilir.

Serender direklerinin sayısı, yukarıda da anlatıldığı gibi, yapının büyüklüğüne göre dört, altı veya sekiz olarak değişir (bk. 'Resim: 1,6). Serender direğinin taban kısmı kalın olup üst kısmına doğru incelmektedir (bk. Resim: 8). Köşelerde bulunanlar çapraz olarak yerleştirilen *yanlama*³⁵ adı verilen ağaçlarla iki yönden desteklenir (bk. 'Resim: 1,2,4,8).

Dört köşede de aynı yol takip edil-diği için yapı çok sağlam olmaktadır. Dikilmesine gerek görülürse diğer serender direkleri oranlı bir şekilde, aralara, serenderin üzerine yine oyma yapılarak dikilir.

Farelerin, yiyeceklerin olduğu yere çıkmasını önlemek için alt kısmı çukur, ortası delik ağaç veya demir *tekerler*³⁶ takılır (bk. 'Resim: 1,2,3,8,9). Tekerlerin üstüne ise *uzunluk bağı*³⁷ adı verilen 10x10 cm kalınlığında köşeli ağaçlar yerleştirilir.

Direklerin boyu kadar yüksekliğin boşluk olmasının sebebi, yiyeceklerin rutubetten zarar görmesini engellemektir. Bu boşluktan çoğunlukla yakacak depolamada ve hayvan yiyeceklerini korumada yararlanılır.

Bu arada insanların serendere ancak merdivenle çıkabildiğini belirtmekte fayda vardır. Serenderin giriş kapısının önünde bulunan *merdiven*, serendere çıkılırken giriş kapısının önüne dayandırılır. Serenderden inilince bu merdiven tekrar yere konulur. Bazı serenderlerde merdiven sabit olup tekerlidir (bk. 'Resim: 3,6).

Uzunluk bağından sonra oranlı bir biçimde çok sayıda *dökme ağacı*³⁸ döşenir (bk. 'Resim: 9). Bu dökmele vasıtasıyla serenderde artırmalar da yapılabilir. Genellikle giriş kısmında bulunan ve *çıkma* ismi verilen artırmalar, çeşitli yiyeceklerin kurutulma yeridir. *Döşeme* tahtaları ise dökme ağaçlarının üzerine çakılır (bk. Resim: 1,3,6).

32 Boğaz açma: taraklama, kerteme.

33 Eğdemiri: daldız, içdemiri, iydemiri.

34 Serender direği: direk, seren.

35 Yanlama: carmuk, çalma, cablama.

36 Teker: tekerlek.

37 Uzunluk bağı: üst çelik, bağ, üst kiriş.

38 Dökme ağacı: dolma direk

Bu aşamadan sonra sıra serender duvarlarının oluşturulmasına gelmektedir. Duvar oluşturulmasında dikmeli³⁹ ve dikmesiz olmak üzere iki şekil kullanılır.

*Dikme*⁴⁰, üst çelikle çatı arasında bulunan dört köşeli ağaçtır. Köşelere ve kapı kenarlarına dikilir. Nadiren de olsa aralara direk dikilmişlerine rastlanır. Bünyesinde direk bulunan serenderin duvarlarının kapatılmasında değişik yöntemler kullanılmaktadır. Bazen tahtalar yatay döşenmektedir. Bu durumda köşeye ve aralara dikilen direklere tahtaların uçları düzenli olarak yerleşecek bir biçimde *yuva* açılır. Tahtaların uçları bu yuvalara yerleştirilir (bk. Resim: 2,4).

Bazen de yatay veya çapraz çitalar kullanılır. Çok değişik bir ustalık örneği olarak tahtaların dikey çakıldığı da olur. Tahtalardan oluşan duvarların uygun yerlerine, rüzgâr ve havanın rahat girmesi için çitalardan *ızgara* yapılmaktadır.

Dikmeli serenderlerde bazen dolgu kullanılır. *Döşeme ağaçları* kısa kısa kesilerek kare veya üçgen oluşacak şekilde duvarlara çakılmakta ve çok değişik bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Dikmesiz serenderlerin duvarlarının oluşturulması daha ilgi çekicidir. Yaklaşık 5 cm kalınlığındaki tahtalar yatay olarak yerleştirilir. Tahta uçları kertilir ve *taraklama*⁴¹ yoluyla birbirilerine bağlanır (bk. Resim: 3,6,8). Tahta aralarına delikler açılır. Buralara koyulan iki ucu sivri ağaç çiviler, tahtaların düzenli olarak durmasını sağlar.

Bazı serenderlerde iki veya daha fazla duvar oluşturma biçimi bir arada görülür (bk. 'Resim: 6).

Kapı kenarlarına *söye* veya *dikme* ismi verilen ağaçlar dikey olarak yerleştirilir. Serenderlerin kapıları tek kanatlı olup ahşaptandır (bk. 'Resim: 3,4).

Serenderlerin üçüncü bölümü ise çatıdır. Dikmelerin veya yatay tahtaların üzerine atılan *boyluk ağacı*⁴², çatının ilk kısmını oluşturur. Boyluk ağaçlarının üzerine kurulan çatılar *ok ağaçlı omuz çatı* ve *omuz çatı*⁴³ olmak üzere iki çeşittir. Diğer ahşap yapılarda görülen *ayiomuzu çatı* ve *beşikörtüsü çatı* türü serenderlerde hiç rastlanmamıştır.

Ok ağaçlı çatı, genellikle sekiz direkli serenderlere yapılmaktadır. Serenderin her köşesinden gelen *çatı ağaçları*⁴⁴, serenderin en üst noktasında yatay olarak bulunan, uzunluğu 1-3 m arasında değişen *ok ağacına* çakılır (bk. 'Resim: 6).

39 Trabzon'un doğu bölgelerinde: tikmeli, direkli / tirekli, söyeli.

40 *Dikme*: direk, söye.

41 *Taraklama*: giyme.

42 *Boyluk ağacı*: serender bağı, saray bağı, uzunluk.

43 *Omuz çatı*: çark örtüsü, tokmak örtüsü.

44 *Çatı ağacı*: dökme, makas ağacı.

Omuz çatı, dört veya altı direk üzerine yapılmış olanlarda görülür. Bu tür çatılarda *ok ağacı* bulunmaz. Bütün dökmelerin ucu bir araya getirilerek çakılır. Bu durumda çatının zirvesi tek noktada toplanır (bk. 'Resim: 7).

Her iki tür çatının üzerinin örtülmesinde aynı yol takip edilir. Makas ağaçlarının üzerine kalınlığı yaklaşık 2x5 cm kalınlığında *çuta* çakılır. Çıtaların sayısı örtü malzemesine göre ayarlanır. Çatının üzerine çakılan makas ağaçları, serenderin gövedesinden 30-40 cm uzun olur. *Saçak* denilen bu artırımın uçlarını dört tarafından çevreleyen 2x8 cm boyutunda *saçak bağları*⁴⁵ çakılmaktadır. Saçak bağları üst örtüsünün kaymasını ve karın aynı anda akmasını önlemekte, serenderi derli toplu göstermektedir. Ayrıca çatı içeriden *kar bağları* ile birbirine kenetlenir.

Çatı eskiden *karatahta* veya *hartama* ile örtülürdü. Günümüzde *saç* veya *kiremit* kullanılmaktadır (bk. 'Resim: 3,4,6,7).

Yiyeceklerin korunması ve farelerin ulaşmasını önlemek için yapılan serenderler, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, dolayısıyla Trabzon iline bağlı köylerde evlerin bazılarının önünde abide gibi durmaktadırlar. Betonlaşmanın son hızla yayıldığı günümüzde orijinalliklerini kaybetmemiş bir biçimde zamana karşı direnmeleri son derece sevindiricidir.

Karadeniz bölgesi ile ilgili bir konu olur da adına mâni söylenmez mi? Serenderler hakkında söylenen çok sayıda mâni de bulunmaktadır. Bunlardan birisine yer vermek, konuyu renklendirmesi bakımından iyi olacağı düşüncesindedir:

*Bu yıl ekin/mısır çok oldu
Doldu serender doldu
Ne yapalım Fadime'm
Bu iş Allah'tan oldu*

VI. SERENDER TERİMLERİ

ayıomuzu çatı: bk. *beşikörtüsü çatı*.

bağ: bk. *uzunluk bağı*.

bağ kirişi: bk. *seren*.

beşikörtüsü çatı: [ayıomuzu çatı] Ahşap yapılarda kullanılan bir çatı biçimi. *boyluk ağaçlarına eğik biçimde çatı ağacı ve dökme* ismi verilen ağaçlar çakılır. Dökmelerin ucu zirvede düz bir şekilde yerleştirilmiş *ok ağacına* tutturulur.

45 Saçak bağı: yıllık.

boğaz açma: 1. bk. *taraklama*; 2. Tabana yerleştirilen *seren* ağaçlarının birbirine bağlanması için her ağacın ucunda oluşturulan bağlama boşluğu.

boyluk ağacı: [saray bağı, serender bağı, uzunluk, üst çelik, üst kiriş] Serenderin duvar kısmının üzerine yerleştirilen ve çatının ilk kısmını oluşturan ağaç.

cablama: bk. *yanlama*.

carmuk: bk. *yanlama*.

çalma: bk. *yanlama*.

çark örtüsü: bk. *omuz çatı*.

çatı ağacı: [dökme, makas ağacı] Bir ucu *saçak bağına*, diğer ucu *ok ağacı* veya diğer çatı ağaçlarına çakılan ve eğik olarak duran ağaçlar.

çelik: bk. *seren*.

çıkma. Serenderde yanlardan yapılan çeşitli boylardaki artırma.

çıtta: Makas ağaçlarının üzerine çakılan ölçüleri yaklaşık 2x5 cm olan uzun ve ensiz tahta. Çatı örtüsüne göre sayısı ve sıklığı değişmektedir.

daldız: bk. *eğdemiri*.

dikme: 1. bk. *söye*; 2. [direk, söye] Serender duvarını oluşturmada üst çelikle çatı arasına dikey olarak köşelere, kapı kenarlarına ve aralara dikilen dört köşeli ağaç.

dikmeli: Serender duvarını oluşturmada direk dikilip tahtaların çakıldığı veya yuvalara yerleştirildiği bir biçim. Bu durumda köşeye ve aralara dikilen direklere tahtaların uçları düzenli olarak yerleşecek bir biçimde boşluk açılır. Tahtaların uçları bu yuvalara yerleştirilir.

dikmesiz: Serender duvarları oluşturmada direğin kullanılmadığı bir biçim. Yaklaşık 5 cm kalınlığındaki tahtalar yatay olarak birbirinin üzerine yerleştirilir. Tahta uçları *kertilir* ve *boğaz açma/taraklama* yoluyla birbirlerine bağlanır. Tahta aralarına delikler açılır. Buralara koyulan iki ucu sivri ağaç çiviler, tahtaların düzenli olarak durmasını sağlar.

direk: 1. bk. *seren direği*; 2. bk. *dikme*.

dolma direk: bk. *dökme ağacı*.

dökme: bk. *çatı ağacı*.

dökme ağacı: [dolma direk] Uzunluk bağından sonra oranlı bir biçimde çok sayıda *döşeme* tahtalarının altına yerleştirilen ağaçlar. Bu dökmeler vasıtasıyla serenderde artırmalar da yapılabilir. Genellikle giriş kısmında bulunan ve *çıkma* ismi verilen artırmalar, çeşitli yiyeceklerin kurutulma yeridir.

döşeme: *Dökme ağaçlarının* üzerine döşenen taban tahtaları.

döşeme bağı: bk. *kiriş*.

eğdemiri: [daldız, iğdemiri, iydemiri] Ucu geniş ve keskin demir.

eşmek: Toprak kazmak.

giyme: bk. *taraklama*.

hardama: bk. *hartama*.

hartama: [hardama] *Kiremit* yerine kullanılan ince çatı tahtası. Doruk veya çam ağaçlarından çok ince biçimde soyularak elde edilir.

ızgara: [Yun. skara] Serenderin içine rüzgâr ve hava girmesi için duvarlara çita çakmak yoluyla oluşturulan biçim.

iğdemiri: bk. *eğdemiri*.

iyedemiri: bk. *iğdemiri*.

karatahta: *Kiremit* yerine kullanılan ince tahta.

kar bağı: Çatıda makas ağaçlarını birbirine bağlayıp esnemeyi önlemek ve kar yağdığında çökmeyi engellemek için çakılan ağaç.

kertme: bk. *boğaz açma*.

kertmek: Tahta uçlarını yerleştirmek için boşluk açmak.

kiremit: [Yun.] Yapıların çatılarını örtmekte kullanılan, yan yana dizilerek, suyu aşağıya geçirmeden dışarı akıtacak biçimde yapılmış, kızıl toprağın rengine, pişmiş balçık levha.

kiriş: bk. *seren*.

makas ağacı: bk. *çatı ağacı*.

merdiven: [Far.nerdubân] Bir yere çıkmaya veya bir yerden inmeye yarayan basamaklar dizisi. Serenderin giriş kapısının önünde bulunur. Serendere çıkılırken giriş kapısının önüne dayandırılır. Serenderden inilince fare çıkmaması için tekrar yere konulur.

ok ağaçlı omuz çatı: Çatının, yatay olarak konulan ve uzunluğu 1-3 m arasında değişen bir ağaçta toplanma biçimi. Genellikle sekiz direkli serenderlere yapılmaktadır. Köşelerden uzatılan *çatı ağaçları*, en üst noktada yatay olarak bulunan *ok ağacına* çakılır.

omuz çatı: [çark örtüsü, tokmak örtüsü] Çatının tek noktada toplanan biçimi. Dört veya altı direk üzerine yapılmış olanlarda görülür. Bu tür çatılarda *ok ağacı* bulunmaz. Makas ağaçlarının ucu bir araya getirilerek çakılır. Bu durumda çatının zirvesi tek noktada toplanır.

oturacak: bk. *seren*.

sac: Demir veya çinkodan yapılmış çatı örtüsü.

saçak: Bir yapının herhangi bir bölümünü güneş ve yağmurdan koruması için, o bölümden dışa taşkın ve altı boşta olarak yapılan örtü; çatıda artırma.

saçak bağı: [yellik] Üst örtüsünün kaymasını önlemek ve karın birden akmasını engellemek için çatının dört tarafına çakılan tahtalar.

sandıraç: bk. *seren*.

saray bağı: bk. *boyluk ağacı*.

seren: [bağ kirişi, kiriş, oturacak, sandıraç, taban ağacı] Serenderin topraktan yukarıdaki ilk kısmını oluşturan, yaklaşık 20X30 cm kalınlığında, yatay olarak yerleştirilen ağaç. Serenderlerde dört tanedir. Uçları *boğaz açma* suretiyle çivi kullanılmadan kare veya dikdörtgen biçiminde birbirine bağlanır. Serenin birleştiği yerlerde *eğdemiri* adı verilen demir keskilerle dört köşeli derin birer delik açılır. Buraya yaklaşık 200-240 cm uzunluğunda *serender direklerinin* tabanı yerleştirilir. Böylece üç ağaç, birbiri içerisine çivisiz olarak dengeli bir biçimde yerleştirilir.

serende: bk. *serender*.

serender: [serende serendi, serenti, serenter, serentir, serentire] Dört [altı veya sekiz] direk üstüne yapılmış tahıl, meyve, sebze kurusu saklanan kiler.

serender bağı: bk. *boyluk ağacı*.

serendi: bk. *serender*.

seren direği: 200-240 cm uzunluğunda, seren ile uzunluk bağı arasında bulunan ve dikey olarak yerleştirilen dört köşeli kalın ağaç. Taban kısmı kalın olup üst kısmına doğru incelmektedir. Serender direklerinin sayısı, yapının büyüklüğüne göre dört, altı veya sekiz olarak değişmektedir. Köşelerde bulunanlar çapraz olarak yerleştirilen *yanlama* adı verilen ağaçlarla iki yönden desteklenmektedir. Dört köşede de aynı yol takip edildiği için yapı çok sağlam olmaktadır. Dikilmesine gerek görülürse diğer serender direkleri oranlı bir şekilde, aralara, serenderin üzerine yine oyma yapılarak dikilir. Direklerin boyu kadar yüksekliğin boşluk olmasının sebebi, yiyeceklerin rutubetten zarar görmesini engellemektir. Bu boşluktan çoğunlukla yakacak depolamada ve hayvan yiyeceklerini korumada yararlanılır.

serenter: bk. *serender*.

serenti: bk. *serender*.

serentir: bk. *serender*.

serentire: bk. *serender*.

seren tireği: bk. *seren direği*.

söye: [dikme] Kapı kenarlarına dikey olarak dikilen ağaç.

taban ağacı: bk. *seren*.

taraklama: [giyme] 1. bk. *boğaz açma.*; 2. Direksiz serenderlerin duvarlarının oluşturulması tahtaların uçlarını birleştirme biçimi. Yaklaşık 5 cm kalınlığındaki tahtalar yatay olarak yerleştirilir. Tahta uçları *kertilir* ve *boğaz açma* yoluyla birbirilerine bağlanır. Tahta aralarına delikler açılır. Buralara koyulan iki ucu sivri ağaç çiviler, tahtaların düzenli olarak durmasını sağlar.

teker: Serender direklerinin üst kısmına farelerin çıkmasını önlemek için takılan yuvarlak, alt kısmı çukur, ortası delik ağaç veya demir.

tekerlek: bk. *teker*.

tikme: bk. *dikme*.

tirek: bk. *direk*.

tokmak örtüsü: bk. *omuz çatı*.

uzunluk: bk. *boyluk ağacı*.

uzunluk bağı: [bağ, üst çelik, üst kiriş] Tekerlerin üstüne uzatılan uzun, yaklaşık 10x10 cm kalınlığında, köşeli ağaç.

üst çelik: bk. *boyluk ağacı*.

üst kiriş: bk. *boyluk ağacı*.

yanlama: [cablama, carmuk, çalma] Serenderlerde köşe direklerine çaprazlama olarak verilen destek.

yastık: Çürümesini önlemek için *seren*lerin altına konulan düzgün taş.

yellik: bk. *saçak bağı*.

yuva: *Dikmeli* serenderlerde duvar oluşturulurken tahtaları yerleştirmek için direğe açılan çukur.

VII. SERENDER RESİMLERİ



Dikmeli Serender'in Parçaları (Erenköy-Of).



Resim 1: Serenderin genel görünüşü (Erenköy-Of).



Resim 2: Serenderin genel görünüşü (Erenköy-Of).



Resim 3: Okağazlı, omuzçatılı, taraklama duvarlı çıkmalı serender (Çaklık Mahallesi-Vakfikebir).



Resim 4: Dikmeli serender (Çayırçı Köyü-Tonya).



Resim 5: Serenderin yandan görünüşü (Aksu Köyü-Sürmene).



Resim 6: Sekiz direkli, çıkmalı, taraklama duvarlı serender (Boğazalan Köyü-Vakfikebir).



Resim 7: Omuz çatılı serender.



Resim 8: Seren direği, yanlama, teker, uzunluk bağı, taraklama ve ızgaranın yandan, yakından görünüşü (Aksu Köyü-Sürmene).



Resim 9: Seren direği, teker, uzunluk bağı, dökme ağacının birleştelmesi.